

PRACE
JĘZYKOZNAWCZE
19
STUDIA POLONISTYCZNE

pod redakcją
Aliny Kowalskiej i Aleksandra Wilkonia

Uniwersytet Śląski

Katowice 1991

PIOTR ŻMIGRODZKI

**Związki między formą a semantyką
w konstrukcjach typu:
*być + w + miejscownik***

Dość powszechnie przyjmuje się tezę o braku odpowiedniości między strukturą formalną wypowiedzeń a ich strukturą semantyczną. Tę samą treść można bowiem przekazać na kilka różnych sposobów i odwrotnie, jednakowe struktury formalne mogą być rozmaicie interpretowane znaczeniowo. Najdobitniej wyraził to stanowisko Stanisław Karolak¹, który postulował całkowicie odrębne reguły dla składni semantycznej, strukturalnej i składni szyku. Kolejne stosowanie tych komponentów ma pozwolić na uniknięcie tworzenia wyrażeń nonsensownych bądź niegramatycznych. Z drugiej strony twierdzi się, że aby opisać w pełni funkcjonowanie wyrażenia bądź klasy wyrażeń w języku, należy najpierw wskazać syntaktyczne właściwości tych wyrażeń, a dopiero na tej podstawie snuć wnioski z zakresu semantyki². Można się też spotkać z przekonaniem, że dystrybucja jednostki językowej jest wystarczającą podstawą do całkowitego — syntaktycznego i semantycznego opisu³.

Niniejszy artykuł będzie próbą zweryfikowania przytoczonych tez na podstawie analizy wyrażeń spełniających jeden tylko schemat formalno-syntaktyczny, a mianowicie⁴:

$$NP_N + \textit{być} + w \cap NP_L$$

Jest to — jak się okazuje — schemat bardzo pojemny, gdyż spełniają go między innymi następujące zdania:

¹ S. Karolak: *Składnia wyrażeń predykatywnych*. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Red. Z. Topolińska. Warszawa 1984, s 17-18.

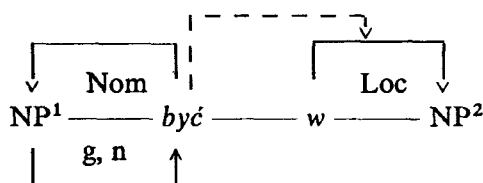
² Zob. np.: M. Grochowski: *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław 1986, s. 6.

³ Przekonanie takie wyraził Profesor Henryk Wróbel w rozmowie na temat składni czasownika *być*.

⁴ System oznaczeń przyjmujemy za: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. Red. K. Polański. T. 1: A-M. Wrocław 1980.

- (1) Jest na tej wyspie sprawiedliwy człowiek.
- (2) W kuchni jest jakiś mężczyzna.
- (3) W Janie jest złość.
- (4) Jan jest w rozpacz.
- (5) Jan jest w piwnicy.
- (6) Jan jest w powstaniu.
- (7) Jan jest w zielonej koszuli.
- (8) Jan jest w dyrekcji przedsiębiorstwa.
- (9) Jan jest w pułapce.

Już na wstępie widać, że zdania (1) – (9) przedstawiają różne stosunki znaczeniowe, czego zupełnie nie wykazuje formalna łączliwość czasownika *być*. Wszystkie spełniają następujący schemat oddziaływań formalnogramatycznych⁵:

Przeprowadzona przez nas analiza większego korpusu zdań z *być*⁶ wykazała, że pod względem stosunku tego czasownika do predykcji (rozumianej zgodnie z teorią składni semantycznej S. Karolaka) można wyróżnić następujące wypadki:

I. *Być* jest samodzielnym wyrażeniem predykatu — zdania egzystencjalno-lokatywne, np. (1) i (2).

II. *Być* jest elementem gramatycznym, zdaniotwórczym, przy innym wyrażeniu predykatywnym, np. (3)–(5).

III. *Być* jest składnikiem wyrażenia będącego powierzchniowym wykładnikiem predykatu, np. (6): *być w* — ‘uczestniczyć’; (7): *być w* — ‘mieć na sobie’; (8): *być w* — ‘należeć’.

IV. *Być* pojawia się zastępczo w funkcji wyrażenia predykatywnego, np.: *Czy Otwock już był?* — pytanie pasażera pociągu.

V. *Być* pojawia się jako element redundantny dla treści predykatywnej: *Było tak, że pociąg spóźnił się godzinę.*

VI. Konstrukcje frazeologiczne, np. (9), charakteryzujące się:

- nieusuwalnością *być*,
- niemożliwością jednoznacznego przypisania całemu wyrażeniu treści predykatywnej o wykładniku prostym, jak np. *skap-* wyrażeniu *skapić*.

⁵ Linia przerywana oznacza zależności wyłącznie leksykalne, linia ciągła — oddziaływania gramatyczne. Por.: Z. Saloni: *Cechy składniowe polskiego czasownika*. Wrocław 1976.

⁶ P. Żmigrodzki: *Opis składniowy czasownika BYĆ*. [Praca magisterska napisana pod kierunkiem Profesor Aliny Kowalskiej. Uniwersytet Śląski. Wydział Filologiczny. Sosnowiec 1989, maszynopis].

Aby sprawdzić, w jakim stopniu te podziały dają się wykryć przez porównanie formalnych i formalno-semantycznych właściwości zdań (1)—(9), zastosujemy kilka testów:

1. Test różnicy szyku.
2. Test negacji.
3. Test szeregu.
4. Test zmiany przyimka.
5. Test sprzeczności.

Ad. 1: Zdania (3), (6)—(8) nie implikują obowiązkowego szyku. W (3) częstszy jest szyk z frazą mianownikową w postpozycji. (1) i (2) obligatoryjnie mają frazę mianownikową w postpozycji. (5) i (9) obowiązkowo występują z frazą przyimkową w postpozycji.

Ad. 2: Zdania (1)—(3) tworzą negację z *nie ma*, por.: *Na wyspie nie ma sprawiedliwego człowieka, W Janie nie ma złości; jest to znak tradycyjnie uznawanej autosemantycznej funkcji być*⁷. Jak się dalej okaże, nie dotyczy to zdania (3).

(4)—(7) i (9) tworzą negację tylko z *nie jest*, w czym dopatrywano się łącznikowej funkcji *być*. Uważamy, że i dla (5) możliwa jest tylko jedna negacja: *Jan nie jest w piwnicy*. Ewentualne: *Jana nie ma w piwnicy* rezerwujemy dla zdań o strukturze semantycznej podobnej do typu (2).

Już te dwa sprawdziany wystarczają, by uznać za wyodrębnione zdania (1) i (2), należące do grupy z autosemantycznym użyciem *być*.

A. 3: Możliwość wystąpienia w szeregu składniowym jest znakiem równoważności dystrybucyjnej wyrażań. Celem testu będzie stwierdzenie, czy frazy przyimkowe w zdaniach (3)—(9) są równoważne dystrybucyjnie.

(2)—(3)* W Janie jest sprawiedliwy człowiek i złość.

(4)—(5)* Jan jest w piwnicy i rozpaczy.

(4)—(6)* Jan jest w rozpaczy i w powstaniu.

(4)—(7)* Jan jest w rozpaczy i w zielonej koszuli.

(5)—(6)—(7)* Jan jest w piwnicy, powstaniu i w zielonej koszuli.

(7)—(8)* Jan jest w zielonej koszuli i w dyrekcji przedsiębiorstwa.

(7)—(8)—(9)* Jan jest w zielonej koszuli, w dyrekcji przedsiębiorstwa i w pułapce.

(3)—(4) W Janie jest złość i rozpacz.

Nieakceptowalność zdań, w których połączono w szereg frazy przyimkowe z różnych przykładów podanych na wstępie, świadczy o różnicach znaczeniowych między konstrukcjami (4)—(9). Istnieje natomiast paralelizm semantyczny między (3) a (4), pomimo ich odrębności strukturalnej.

⁷ Por. np. A. Krasnowolski: *Systematyczna składnia języka polskiego*. Warszawa 1898, s. 48 i nast.; A.M. Lewicki: *Orzecznik przyimkowy we współczesnym języku polskim*. W: „Prace Filologiczne”. T. 24. Warszawa 1975, s. 119—207.

Ad. 4: Pewną odmianą testu równoważności dystrybucyjnej jest porównywanie zdań przeciwstawnych do (4)—(9), utworzonych przez zmianę przyimka:

- Jan jest poza piwnicą.
- *Jan jest poza rozpaczą.
- *Jan jest poza zieloną koszulą.
- Jan jest poza dyrekcją.
- *Jan jest poza pułapką.

Test pozwala wyodrębnić wypowiedzenie (5) jako lokatywne, choć nie w pełni oddaje różnicę między (5) a (8). Warto jednak przyjrzeć się jego zastosowaniu wobec zdania:

(10) Jan jest w ubraniu.

możliwego do interpretacji jako: (10a) 'Jan jest ubrany' — *być* w roli operatora gramatycznego; (10b) 'Jan jest w garniturze' — *być* jako składnik wyrażenia predykatywnego *być w*. Stosując test przyimka, otrzymamy np.: (10a') *Kiedy przyszedłem, Jan był bez ubrania*; (10b')? *Jan był bez dwurzędowego ubrania*.

(10b') jest trudno akceptowalne, być może w innym użyciu, z elementami posesywnymi, np.: *Widziałem, jak Jan niósł swoje ubranie wizytowe, a w chwilę później zobaczyłem, że jest już bez ubrania*.

Ad 5: Test sprzeczności pozwala rozróżnić m.in. zdania typu (5) i (8). Wypowiedzenie (11) wydaje się sensowne, co eliminuje lokatywną interpretację (8):

(11) Jan jest w dyrekcji przedsiębiorstwa, ale nigdy nie był w budynku dyrekcji.

Najlepsze wyniki dał jednak test transformacji nominalizującej, gdyż człony nominalne w mianowniku stają się łatwymi do rozszyfrowania eksplikacjami predykatów, uwikłanych poprzednio w konstrukcje z *być*:

- (1a) Istnienie na wyspie sprawiedliwego człowieka.
- (2a) Pobyty w kuchni jakiegoś mężczyzny.
- (3a) Złość Jana.
- (4a) Rozpacz Jana.
- (5a) Bycie (Pobyty?) Jana w piwnicy.
- (6a) Udział Jana w powstaniu.
- (7a) Noszenie przez Jana zielonej koszuli.

- (8a) Przynależność Jana do dyrekcji przedsiębiorstwa.
Członkostwo Jana w dyrekcji przedsiębiorstwa.

Zdanie (9) nie ma odpowiednika w takim przekształceniu.

Z przedstawionych rozważań wynika, że różnice w zachowaniu się zdań (1)—(9) wobec zastosowanych testów pozwalają wyodrębnić typy stosunków semantycznych zachodzących w tych wypowiedzeniach. Nie ma jednego, uniwersalnego sprawdzianu, który wykazałby wszystkie zauważone przez nas odmienności semantyczne. Najbardziej wydajny jest test szeregu, który przy pomocniczym użyciu innych (szyk, negacja) spełnia zadanie rozróżnienia omawianych konstrukcji na płaszczyźnie formalnej.

W każdym typie występują pewne ograniczenia odnośnie do rzeczowników mogących się pojawiać we frazach przyimkowych. Ograniczenia takie zwykle się nazywać cechami selekcyjnymi. Zdajemy sobie sprawę, że przypisywanie czasownikowi *być* wymagań selekcyjnych może budzić dyskusje. Stoimy jednak na stanowisku, że każdy czasownik konstytuuje strukturę zdania i narzuca wymagania innym składnikom. Dlatego, korzystając z systemu oznaczeń symbolicznych *Słownika syntaktyczno-generatywnego czasowników polskich*⁸, postulujemy dla struktur (1)—(8) następujące ograniczenia selekcyjne:

- (1) $NP_N \rightarrow [+Abstr] [+Hum]$; $NP_L \rightarrow [-Abstr]$
- (2) $NP_N \rightarrow [-Abstr]$; $NP_L \rightarrow [-Abstr]$
- (3) $NP_N \rightarrow [+Abstr]$; $NP_L \rightarrow [+Anim]$
- (4) $NP_N \rightarrow [+Hum]$; $NP_L \rightarrow [+Abstr]$
- (5) $NP_N \rightarrow [-Abstr]$; $NP_L \rightarrow [-Abstr]$
- (6) $NP_N \rightarrow [+Hum]$; $NP_L \rightarrow [powstanie] [walka] [bój] [bitwa]$
- (7) $NP_N \rightarrow [+Hum]$; $NP_L \rightarrow [ubranie]$
- (8) $NP_N \rightarrow [+Hum]$; $NP_L \rightarrow [zbiory] [organizacje]$

Koncepcja semantyki składnikowej nie pozwala uznać zdania (3) za lokatywne. Jak wskazaliśmy uprzednio, test szeregu pozwala wykryć paralelizm znaczeniowy między (3) a (4). Tymczasem wydana niedawno w Polsce praca G. Lakoffa i M. Johnsona⁹ przynosi propozycję opisu, który uwolniłby nas od większości kłopotów z postulowanym tu rozróżnieniem zdań z *być*. Autorzy — na podstawie metafor: UCZUCIA TO POJEMNIKI oraz GRUPY SPOŁECZNE TO POJEMNIKI — dokonują zrównania funkcji *być* w (4), (5) i (8). Ponieważ mechanizm konstruowania metafor jest w ich ujęciu nader swobodny, z powodzeniem można by postulować dalsze: CIAŁO LUDZKIE

⁸ *Słownik syntaktyczno-generatywny...*

⁹ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory w naszym życiu*. Przeł. T. P. Krzeszowski. Warszawa 1988, s. 84—85.

TO POJEMNIK NA UCZUCIA (UCZUCIA TKWIĄ W CZŁOWIEKU JAK W POJEMNIKU); POWSTANIE, WOJNA TO POJEMNIK WCIĄGAJĄCY LUDZI DO ŚRODKA; CZŁOWIEK MIEŚCI SIĘ W UBRANIU JAK PRZEDMIOT W POJEMNIKU. W rezultacie wszystkie zdania (3)—(8) stałyby się zdaniami lokatywnymi. Otrzymalibyśmy wtedy układ: jedna struktura formalna — jedno znaczenie (modyfikowane przez metafory). Zaletą takiego rozwiązania jest pozbycie się problemów występujących przy opisie synonimii i homonimii oraz uwzględnienie istniejącej niewątpliwie (choć w niejednakowym stopniu wyeksplikowanej w strukturach powierzchniowych) głębokiej metafory przestrzennej. Bez odpowiedzi pozostają natomiast pytania o funkcję ukazanych w tym szkicu różnic formalnoskładniowych. Czy szukać ich związku z semantyką, skoro uznaje się, że wszystkie omawiane konstrukcje mają jedno znaczenie: lokatywne? Wydaje się, iż zwolennicy ścisłych podziałów na składnię sensu i składnię form uzyskali nowe argumenty na rzecz słuszności swego stanowiska.

Пиотр Жмигродски

СВЯЗЬ МЕЖДУ ФОРМОЙ И СЕМАНТИКОЙ В КОНСТРУКЦИЯХ ТИПА *być + w +* ПРЕДЛОЖНЫЙ ПАДЕЖ

Резюме

В статье анализируются синтаксические и семантические особенности предложений с одинаковым формальным контуром: $NP_N +$ глагол *być + w + NP_L*. Эти предложения имеют разную семантическую интерпретацию. На этой основе в них признается разный элементу *być*: полнозначного глагола, семантически пустой связки или сложных частей предикативных оборотов. С другой стороны, рассматриваемые предложения были подданы ряду формальных преобразований, чтобы установить, можно ли на этой основе, абстрагируясь от смыслового анализа, достичь предложенную ранее классификацию, составленную согласно семантическому критерию. Оказалось, что ни один из критериев не позволяет получить ожидаемого разделения, однако примененные по очереди приводят к искомым разделениям. Наиболее надежным способом оказывается учетывание в описании селективных черт, ограничивающих семантические классы существительных, появляющихся в рассматриваемых конструкциях. В заключении автор обращается к концепции когнитивной семантики, которая все анализируемые здесь высказывания считает результатом действия пространственной метафоры. Такое мнение упрощает семантическое описание лексем, и, думается, перечит убеждению автора статьи о том, что должна существовать общность между связями смысловой плоскости и формальной.

Piotr Żmigrodzki

RELATIONS BETWEEN FORM AND SEMANTICS IN CONSTRUCTIONS
OF TYPE *być (to be) + in + LOCATIVE*

Summary

In this article is given a syntactical and semantic analysis of the properties of a series of sentences with uniform formal contour: $NP_N + \text{the verb } \textit{być} \text{ (to be)} + \textit{in} + NP_L$. These sentences have a varied semantic interpretation. On this basis is allotted a different status for the element *be*: a full-meaning verb, an empty semantic copula or parts of compound predicative expressions. Next are subjected to examination sentences of a series of formal transformations, in order to ascertain if, on this basis, profiting from the semantic analysis, a classification can be achieved as earlier proposed, prepared according to a semantic criterion. It was found that none of the check methods applied allowed the anticipated division to be reached, but when applied successively they lead to the differentiation sought for. The most reliable method was found to be taking into account the description of selectional characteristics, limiting the semantic classes of nouns appearing in the constructions discussed. Finally, the author considers the conception of cognitive semantics in which all the utterances analysed are said to be the result of operation of special metaphors. This approach simplifies the semantic description of the lexemes, but it would appear to contradict the conviction held by the author of this article that there must exist a connection between the relations in the semantic and formal plane.